

RENASANSA IN HUMANIZEM V ZAHODNOSLOVANSKIH KNJIŽEVNOSTIH: PRIMERJALNA BILANCA IN IZGLEDI

V zahodnoslovanskih književnostih so v obdobju humanizma prisotna določena ujemanja, ki jih pogojuje stik podobnega spektra tedanjih kulturnih tokov, ki so prisotni na ozemlju Poljske, čeških dežel in Gornje Ogrske (katoliška proti protestantski smeri, elitna ustvarjalnost proti plebejski idr.). V vseh treh književnostih je vsebinsko in žanrsko podobna ustvarjalnost latinskih humanistov, predvsem v prvem razvojnem obdobju, ki so jo latinski pesniki s svojo aktivnostjo povezali s kozmopolitsko, intelektualno elito. Na področju književnosti v nacionalnih jezikih obstajajo ujemanja in mnoge razlike, ki jih pogojujejo različne socialne razmere v posameznih deželah, drugačen žanrski ustroj in drugačna tuja usmeritev. Poljska književnost kaže neposredno povezavo z italijanskim renesančnim središčem, tesno pa je povezana tudi s plemiško elito. Te razlike se kažejo tudi v češko-poljskih literarnih odnosih, ki so sicer bogati, vendar občasno izkazujejo tudi neskladnost.

Ključne besede: humanizem in renesansa, zahodnoslovanske književnosti, latinizem, nacionalni jeziki, češko-poljski odnosi, žanrski sistem

V 16. stoletju se literarno življenje ni razvijalo v izoliranih nacionalnih okoljih, saj je latinska književnost imela kozmopolitski značaj. Nastajali so mednarodni literarni krožki kot npr. *Sodalitas litteraria Danubiana*, ki jo je na kraljevskem dvoru v Budimu ustanovil nemški humanistični pesnik, krakovski in dunajski univerzitetni profesor K. Celtis. To srednjeevropsko društvo je združevalo latinsko pišočo Nemce, Čehe, Poljake, Madžare in Italijane. Med pomembnimi latinskimi humanisti se je vzpostavila razvita mreža korespondenčnih stikov (izmenjavanje pisem je prispevalo k družbenemu ugledu).

V čeških deželah, na Poljskem in Slovaškem je bila latinska književnost močno zastopana predvsem v priložnostni poeziji. V ospredju so bili žanri: epitalamij, epigram, epitaf idr. V vseh treh književnostih so obstajali izjemni pisci latinskega pesništva. Eden najpomembnejših poljskih latinskih pesnikov Klemens Janicki je bil povezan s krakovskim literarnim središčem. Za poljsko literarno ustvarjalnost tega obdobja so značilni tudi dvojezični, poljsko-latinski avtorji, npr. renesančni klasik Jan Kochanowski. Češki pesnik, prozaik in avtor obsežne korespondence Bohuslav Hasištejnský z Lobkovic je ustvarjal predvsem v latinščini in se s svojimi deli proslavil v mednarodnem okolju. Pomembna osebnost češke kozmopolitske humanistične književnosti je bila v Pragi živeča Angležinja Johanna A. Westonia, ki se je kot malo žensk uveljavila na evropski literarni sceni. Nekaj kozmopolitskih avtorjev je ustvarjalo tudi na Slovaškem (Gornja Ogrska). Omenimo naj latinskega pesnika M. Rakovskega, ki je študiral na Saškem, deloval na Češkem in Slovaškem, svoja dela je tiskal v Pragi in Leipzigu. Rakovskega v slovaški literarni zgodovini povzdigujejo kot najpomembnejšega domačega humanističnega ustvarjalca (prim. Šmatlák 1988: 128–139).

Literarni zgodovinarji v zahodnoslovanskih deželah razvoju humanizma navadno niso pripisovali večjega pomena. Tako so češki literarni zgodovinarji od začetka 19. stoletja opozarjali, da je latinska ustvarjalnost zavirala razvoj češke narodne kulture, ambivalentno vrednotenje latinskega pesništva pa je prisotno tudi v poljski in slovaški literarni zgodovini. Zaradi mednarodnega značaja latinske književnosti posameznih avtorjev ni bilo mogoče enoumno uvrščati v določeno nacionalno književnost. Danes so vsi ti zadržki pozabljeni, latinska književnost pa je dobila svoje mesto v literarnem življenju zahodnoslovanskega prostora 16. stoletja. Za Katarzyno Meller je bila *lingua latina* dobesedno blagoslov za poljsko kulturo: »Latinščina je namreč omogočala vzdrževanje stikov z visoko kulturo Zahoda in spremljanje tekoče ustvarjalnosti književnikov, dela poljskih avtorjev pa so prihajala v širok krog evropskega občinstva« (Meller 2009: 94).

Kljub podobnostim, ki so jih v posamezne nacionalne književnosti vnašale univerzalne razsežnosti srednjeevropskega humanizma, so se zaradi različnih družbenih in kulturnih razmer literarnega življenja v razvoju posameznih zahodnoslovanskih književnosti pokazale opazne razlike. Pri tem mislimo predvsem na temeljno kulturno usmeritev in jezikovno raznolikost literarnega življenja. Na Poljskem je položaj razmeroma pregleden. Knjižni jezik je ob latinščini dejansko samo poljščina. Prve tiskane knjige v poljščini se pojavijo na začetku 16. stoletja, intenzivni razvoj literarne ustvarjalnosti v poljščini pa se razcvete šele v drugi polovici 16. stoletja, kar je razmeroma pozno za takratne poljske razmere. V tem času se poljska književnost razvija zelo dinamično in sprejema veliko pobud predvsem iz Italije. Tako so – v nasprotju s češkim oz. slovaškim okoljem – prevajali dela italijanske renesančne književnosti, npr. sonete Francesca Petrarke ter prirejali Castiglionejeva in Tassova dela.

Češčina je bila kot knjižni jezik v drugačnem položaju, za sabo je imela intenziven razvoj v 14. in 15. stoletju, tiskane knjige pa so izhajale že od osemdesetih let 15. stoletja naprej. Zato je imela češčina v obdobju humanizma močan kulturni položaj, vendar ni bila edini jezik, ob latinščini so bili v čeških deželah ustvarjalni tudi Nemci. Književnost čeških Nemcev je še slabo raziskana, na voljo imamo predvsem sintetična dela, ki pa so zaznamovana z nemškim nacionalizmom (Wolkan 1894). Vseeno pa moramo opozoriti na njihova pomembnejša dela, med katere lahko prištevamo nemško pesmarico bratske edinosti *Ein new Gesangbuchlen* (1531) M. Weissa in delo evangeličana J. Mathesija *Sarepta oder Bergpostill* (1562). Reformacijska veroizpoved, ki je bila v češki družbi globoko zakoreninjena, se je usmerila v srednjeevropski, še posebej v nemški prostor. Npr. okolje praške univerze, iz katerega je izšla močna skupina književnikov, se je v zvezi s šolskim sistemom in knjižnimi normami močno zgledovalo pri protestantski Saški (Storchová 2011). Neposredni stiki z jugozahodno Evropo so bili izjemni (tako so Čehi Boccacciovo zbirk *Dekameron* spoznali preko nemškega prevoda).

Razmere na Slovaškem so bile še bolj zapletene. Slovaška književnost se je razvijala v okolju večnacionalne Ogrske, ob močni latinščini so bili knjižni jeziki še nemščina, madžarščina in češčina. To je bila češčina *Krališke biblije* (*Bible kralická*), ki se je na Slovaškem v protestantskem okolju pojavila kot t. i. slovakizirana češčina. Izrazita je bila usmeritev k najbližjim sosedom oz. odvisnost od njih (Magnuszewski 1995: 12). Gre predvsem za stike s Spodnjo Ogrsko, češkimi deželami in Saško. Vse to je vplivalo tudi na zamudništvo v slovaškem tiskarstvu: »Knjigotisk se je na Slovaškem udomačil razmeroma pozno – šele v drugi polovici 16. stoletja. Za maloštevilno bralstvo je zadostoval uvoz knjig iz Češke, Poljske, Nemčije« (Minárik 1985: 58).

V zadnjih desetletjih so se raziskovalci posvečali preučevanju literarnega življenja v zgodnjem novem veku z vidika socialne zgodovine. Ta pogled kaže, v katerih družbenih slojih živi književnost, kako je distribuirana, kateri sloji sprejemajo določene žanre in dela. Poljsko okolje je posredovalo literarna besedila za široke družbene kroge. Prevladovala pa je elitna ustvarjalnost zemljiško-plemiškega značaja. V povezavi s humanizmom govorimo o razvoju nove dvorske kulture, kar dokazuje vseevropska popularnost že omenjenega Castiglionovega dela, ki je doživelo poljsko priredbo (Ł. Górnicki, *Dworzanin polski* (*Poljski dvorjan*)). Ideal poljskega plemiškega življenja prikazuje Mikołaj Rej v delu *Żywot człowieka poczciwego* (*Življenje poštenega človeka*). Pomembnejša pesniška dela (J. Kochanowski, M. S. Szarzyński) so vezana predvsem na višje plemiške sloje. Prisotna je tudi s cerkvijo povezana književnost, npr. ustvarjalnost jezuita Piotra Skarge. Manjšo vlogo ima meščanska književnost, vendar je plebejski žanr, ki temelji na parodiji, satiri in zabavljaštvu, izrednega pomena. V poljskem okolju je prisotna kot t. i. *literatura sowizdrzalska* (pavlihovska literatura) (Grzeszczuk 1985).

V čeških deželah so bile v nasprotju s Poljsko razmere drugačne, predvsem ni bilo povezave med književnostjo in plemiško elito. Med aristokracijo najdemo književnike (Karel starejši iz Žerotína), mecene književnosti (Vilém iz Pernštejna),

vendar je njihova dejavnost priložnostna. Izjema je bil samo Jan starejši iz Hodějova, mecen latinskega humanizma. Vodilno mesto je imela meščanska književnost z znanstvenimi, moralističnimi in veroučnimi deli ter plebejskimi, kot je npr. parodija tipa *Frantova práva* (*Frantove pravice*). Pomembno vlogo je imela reformacijska, od konca 16. stoletja pa tudi protireformacijska ustvarjalnost.

Na Slovaškem je literarno delovanje povezano predvsem s pretežno nemško govorečimi mestnimi elitami. Nekaj mest se je uveljavilo kot središče regionalnega, ne pa srednjeevropskega pomena. Tak status so si pridobila po zaslugi mestnih šol, pesniških krožkov in prizadevnih tiskarn (Bardejov, Trnava, Levoča, Trenčín, Košice, Žilina). Na razvoj slovaškega humanizma je vplival humanistično usmerjeni vladar Matija Korvin, ki je leta 1467 v Bratislavi ustanovil visoko šolo *Academia Istropolitana*. Ni pa se vzpostavila povezava med literarnim ustvarjanjem in plemiškim slojem, marginalnega pomena so bili tudi nižji literarni žanri. Razvojne tendence v slovaški humanistični književnosti lahko pojasnimo z dejstvom, da so kulturno in družbeno življenje na Ogrskem in Slovaškem dolgoročno zaznamovale turške vojne.

Za književnost v zgodnjem novem veku je pomemben dejavnik veroizpoved, ki izrazito oblikuje kulturni značaj srednjeevropskega prostora (dobo 16. in 17. stoletja označujemo kot dobo konfesionalizacije). Za versko atmosfero renesančne Poljske je značilen pester mozaik različnih veroizpovedi, v njem sicer prevladuje katoliška, a druge veroizpovedi niso bile preganjane. Literarna zgodovina to stanje predstavlja kot ustvarjalno versko toleranco: »Tukaj so versko strpnost gojili, ne pa o njej diskutirali. Reformacija je tako stanje stvari še poglobila. Kalvinci, luterani, češki bratje, poljski bratje /.../, obstoj tolikih protestantskih ločin priča o izjemnem in silnem intelektualnem vrenju« (Meller 2009: 138). V literarnem ustvarjanju so se uveljavili avtorji kalvinske veroizpovedi (M. Rej, D. Naborowski). Temeljno dejanje, tudi z literarnega vidika, je bil prevod *Biblije* v poljščino. Gre za katoliški prevod, ki ga je leta 1599 opravil jezuit Jakub Wujek.

Tudi češko literarno življenje se za tedanje razmere kaže v luči izjemne strpnosti med katoličani in protestanti. Katoliška literarna ustvarjalnost razen literarno uspešne *Kronike česke* (*Česke kronike*) izpod peresa Václava Hájeka iz Libočan ni zapustila umetniško omembe vrednih literarnih del. Protireformacijska književnost in umetnost sta se razvijali od konca 16. stoletja v Olomucu. Za češko okolje je bila značilna močna husitska tradicija, ki je razvila domačo obliko protestantizma z ambicioznimi literarnimi aktivnostmi. Utravisti in bratska edinost so izdajali pesmarice, traktate, postile, zgodovinske in polemične spise. V obdobju humanizma je tudi na Češkem izšel prevod *Biblije*. Zanimivo je, da so bili za prevod zaslužni protestanti, ne pa katoličani, kot je bilo na Poljskem. *Krališka biblija* je bila kolektivno delo bratske edinosti, član prevajalske skupine je bil tudi poljski hebraist L. Helic. V češkem okolju ima *Krališka biblija* pomemben kulturni vpliv, interpretirajo pa jo predvsem kot zgled za knjižno češčino visokega sloga (o takratnem konfesionalnem vplivu češčine v kontekstu drugih slovanskih jezikov gl. Výkypělová 2013).

Razmere na Poljskem in v čeških deželah imajo nekaj skupnih značilnosti, vendar se zaradi različnih pogledov na reformacijo v celoti razvijajo popolnoma drugače. Religiozni vidik v poljskem okolju ne igra ključne vloge, tako npr. kalvinističnemu pesniku D. Naborowskemu nič ni branilo, da ne bi postal prvi poljski prevajalec Petrarkove poezije. Józef Magnuszewski je celotne razmere predstavil takole: »Češka književnost 16. stoletja je imela meščanskoreformacijski, veroizpovedni in praktični značaj /.../ Poljska književnost 16. stoletja je nosila plemiško-renesančni pečat, /.../ reformacija ni preniknila globlje v poljsko družbeno zavest« (Magnuszewski 2002: 152).

Tudi slovaško literarno in kulturno življenje je bilo izrazito odvisno od verskih okoliščin. Na Gornjem Ogrskem (današnja Slovaška) so živele številne luteranske občine, ki so uporabljale tako nemščino kot slovaščino. Slovaški evangeličani so za svoj liturgični in literarni jezik prevzeli »bibliščino«, jezik češke *Krališke biblije*. Intenzivnejše slovakiziranje češčine pa se je pojavilo šele v 17. stoletju: »Namerno slovakiziranje češčine je v času protireformacije potekalo med katoličani od prve polovice 17. stoletja. Protireformatorji so si s tesnejšim približevanjem k slovaščini prizadevali pritegniti široke ljudske množice za katolicizem« (Minárik 1985: 60). V obdobju humanizma je katoliška književnost na Slovaškem nastajala tudi v madžarščini in latinščini.

Iz zgoraj omenjenih okoliščin pri razvoju žanrov izhajajo tudi nekatere notranje, specifične literarne diferenciacije v zahodnoslovanskih književnostih. Za poljsko književnost je značilna tipična elitna lirika v poljščini in latinščini, kjer ne manjka značilnih literarnih vrst, kot so elegija, ekloga (pastirska pesem) in sonet, med njimi je tudi tragedija v poljščini in latinščini. Poljska književnost goji tudi kratke verzificirane oblike, npr. anekdote, farse, ki jih lahko uvrščamo med značilne vrste tedanjega poljskega slovstva (zabavne pesmi, podobne epigramom). V poljski humanistični književnosti so se uveljavile tudi neliterarne vrste, npr. polemike in pridige.

V češki književnosti poznamo samo elitno liriko v latinskem jeziku, v pesništvu v češčini pa je dejansko odsotna. Prav tako manjkajo tudi zahtevnejša leposlovna dela, tragedija in verzificirana epika. Češko literarno življenje predstavljajo številni prevodi iz antičnih, patrističnih (sv. Avguštin) in humanističnih del. V češkem in poljskem okolju je imelo velik vpliv delo Erazma Rotterdamskega. V ospredju sta meščanska satira in parodija (*Frantove pravice*, rokopisne pesmi M. Dačickega iz Heslova), kot tudi literarne vrste s prevladujočo informativno vlogo, kot npr. potopisi in zgodovinska dela. O širini češkega literarnega življenja priča tudi širok razpon praktičnih žanrov, kot so slovnice, teološki, medicinski in pravniški traktati.

V slovaški književnosti so opazne očitne redukcije različnih literarnih vrst, velik delež predstavljajo podvrste latinskega pesništva in duhovna lirika (J. Silván, E. Láni). Nastali pa so tudi traktati in potopisi (nemški potopisni dnevnik J. Dernschwama). Za takratno slovaško književnost so značilne anonimne epske zgodovinske pesmi v

slovakizirani češčini, nekatere pa so tudi avtorske (Martin Bosňák: *Píseň o zámku muránském*, 1548 (*Pesem o muranskem gradu*)), ki opevajo turško nevarnost in druge vojne dogodke, njihova vrednost je dokumentarna. Žanrsko se slovaško pesništvo razvije šele v baroku, v obdobju humanizma pa odsotnost žanrov nadomeščajo češka dela (Minárik 1985: 81).

Različno je tudi vrednotenje humanizma in renesanse pri posameznih zahodnoslovanskih narodih. Za Poljake je ključnega pomena – renesansa, ki »je za poljsko književnost primarno obdobje« (Meller 2009: 173). Jan Kochanowski je osrednja osebnost tega obdobja, zato je tudi v središču literarnozgodovinskega zanimanja. Je klasik, ki je povezal antično in krščansko tradicijo, mojster besede, njegova ustvarjalnost je nosilec estetskih vrednot, je dejansko moderni lirik. Posebno poglavje, ki odseva evropski blišč poljske omike, pa predstavljajo razprave iz astronomije Nikolaja Kopernika (Horský 2011).

V češkem kulturnem okolju manjka ključna literarna osebnost. Delo Bohuslava Hasistejskega iz Lobkovic so visoko ocenili tudi tuji raziskovalci (Magnuszewski 1995: 31–61). Osrednja osebnost za češke prerodnike je bil Daniel Adam iz Veleslavína, tiskar, ki je skrbel za visoko tipografsko in jezikovno raven svojih tiskov. Po teh, zelo tradicionalnih interpretacijah, ki jih je utemeljil Josef Dobrovský, je prav t. i. veleslavinska doba (imenovana po humanistu Danielu Adamu Veleslavínu) zlati vek češke književnosti (zadnja tretjina 16. stoletja). Veleslavínovi ustvarjalnosti in celotnemu obdobju manjkajo izjemna literarna dela, ki bi jih lahko vključili v kanon češke nacionalne književnosti. V zadnjem času zelo kritično razpravljajo o pojmu »narodni humanizem«, ki ga v češki književnosti povezujejo z osebnostma Kornela iz Všeherd in M. Konáča iz Hodiškova (Fernández Couceiro 2011; Voit 2014). Danes prevladuje prepričanje o šibki recepciji antične dediščine na začetku češkega humanizma (prim. Boldan, Neškudla, Voit 2014).

Tudi v slovaški humanistični književnosti manjkajo osrednje osebnosti, saj nobeden od omenjenih književnikov ne predstavlja literarnega klasika nedvomnih in živih vrednot. Slovaška literarna zgodovina celotno humanistično obdobje opredeljuje z omalovaževanjem: »Slovaška renesansa in humanizem se kažeta v razmeroma nerazviti obliki /.../ Slovaška renesančna in humanistična književnost še ni imela ugodnih razmer za razvoj /.../ Životarila je v senci tuje latinske rokopisne književnosti« (Minárik 1985: 54, 76). Za obdobje dejanskega razvoja slovaške književnosti pojmujejo obdobje visokega baroka, ko se je povečalo število del v slovakizirani češčini.

Obdobje humanizma in renesanse je z našega vidika tudi področje primerjalnih razprav o zahodnoslovanskih književnostih, še posebej s področja češko-poljskih odnosov. V zvezi s srednjim vekom govorimo o dominantni vlogi Češke, saj je zagotavljala kulturni prenos: »Čehom je pripadala vloga pomembnega, čeprav ne edinega posrednika pri prenikanju srednjeveške zahodne kulture na Poljsko« (Magnuszewski 1995: 12). V renesansi je bil češko-poljski vpliv obojestranski, stiki

med kulturniki so bili zelo živahni in raznoliki. Navedimo nekaj primerov. Najprej moramo opozoriti na izjemnega, plodovitega češko-poljskega avtorja B. Paprockega (Koczur-Lejk 2014). Pozornost je bila posvečena tudi pomembnim delom poljske književnosti na Češkem, npr. postilam Jakuba Wujka. Precej manj so raziskane različne češko-poljske vzporednice in odnosi na tematski in žanrski ravni. J. Magnuszewski (1995) je opozoril na humanistična potopisa, ki sta nastala približno sočasno (deli M. K. Radziwiłła in V. Vratislava iz Mitrovic). Najzanimivejša, vendar do sedaj še slabo raziskana tematika v češko-poljskih primerjalnih razpravah iz obdobja humanizma, je poljska *literatura sowizdrzalska* (pavlihovska literatura) v odnosu do češke renesančne parodije. V obeh književnostih se pojavlja skupni oz. analogni lik: Franta, Sowizdrzał, Enšpigł, Markolt, Ezop (prim. Sobotková 2002). Češko delo *Frantove pravice* je imelo v poljskem okolju in tudi širše velik vpliv, bogato je bilo tudi zastopano v poljskih knjižnicah 16. in 17. stoletja.

Slovaško-češki odnosi so razumljivo bogatejši, kar je pogojeno s tesnejšo prepletenostjo češke in slovaške kulture zgodnjega novega veka, z jezikovno bližino in z dejstvom, da je bila češčina v tem obdobju knjižni jezik Slovakov. V tem obdobju je bilo veliko pomembnih češko-slovaških pisateljev. Med njimi ima pomembno mesto Slovak P. Kyrmezer, ki je deloval na Moravskem, v češčini je napisal nekaj visoko ocenjenih bibličnih dram.

V obdobju humanizma se v zahodnoslovanskih književnostih kažejo nekatere podobnosti med kulturnimi tokovi, ki so se razvijali na Poljskem, v čeških deželah in Gornji Ogrski (katoliški tok proti evangeličanskemu toku, elitna ustvarjalnost proti plebejski idr.). Najbližja pa je ustvarjalnost latinskih humanistov. E. Petrů govori o tem, da to konvergenco pogojuje »obči substrat latinskih poetik in retorik (antičnih in humanističnih), ki so povezovale slovanske književnosti, saj drugače ne bi mogli govoriti o obstoju vzajemnih vplivov« (Petrů 1996: 300). Dodajmo, da so te integracijske težnje značilne predvsem za prvo obdobje humanizma, ko je latinsko pesništvo dejavnost ozke, svetovljanske intelektualne elite. Na področju književnosti v nacionalnih jezikih obstajajo tako številne podobnosti kot mnoge razlike, ki so odraz različnih socialnih in kulturnih razmer v posameznih deželah, drugačnega literanovrstnega sistema in drugačnih odnosov do tujih kulturnih središč.

Prevedel Andrej Rozman

Literatura

Boldan, Kamil, Neškudla, Bořek, Voit, Petr, 2014: *Reception of antiquity in Bohemian book culture from the beginning of printing until 1547*. Tornhout: Brepols Publishers.

Fernández Couceiro, Eduardo, 2011: Český utrakvistický humanismus v literárním díle Mikuláše Konáče z Hodiškova. Praga: Togga.

Grzeszczuk, Stanisław (ur.), 1985: *Antologia literatury sowizdrzalskiej XVI i XVII wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- Hlobil, Ivo, Petrů, Eduard, 1992: *Humanismus a raná renesance na Moravě*. Praga: Academia.
- Horský, Zdeněk, 2011: *Kopernik a české země. Soubor studií o renesanční kosmologii a nové vědě*. Červený Kostelec: Pavel Mervart.
- Jungmann, Josef, 1849: *Historie literatury české*. Praga: České museum.
- Koczur-Lejk, Klaudia, 2014: *Bartłomiej Paprocki - piśmiennictwo i przekład*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Kolár, Jaroslav, 1999: *Návraty bez konce*. Brno: Atlantis.
- Krejčí, Karel, 1946: *Bartoloměj Paprocki z Hlohol a Paprocké Vůle. Život – dílo, forma a jazyk*. Praga: Slovanský ústav – Orbis.
- Linka, Jan, 2003: *Przekłady Postylli ks. Jakuba Wujka na język czeski*. Nowicka-Jeżowa, Alina, Bem-Wisniewska, Ewa (ur.): *Barok polski wobec Europy. Kierunki dialogu*. Varšava: Anta. 113–133.
- Magnuszewski, Józef (ur.), 1968: *Frantowe prawa*. Varšava: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Magnuszewski, Józef, 1995: *Słowiańszczyzna zachodnia i południowa*. Varšava: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Magnuszewski, Józef, 2002: *Czesko-polskie związki literackie*. Michałowska, Teresa (ur.): *Słownik literatury staropolskiej*. Wrocław: Ossolineum. 150–153.
- Meller, Katarzyna, 2009: *Renesans. Literatura staropolska*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Minárik, Josef, 1985: *Renesančná a humanistická literatúra*. Svetová, česká, slovenská. Bratislava: Slovenské pedagog. nakl.
- Okál, Miroslav, 1979, 1983: *Život a dielo Martina Rakovského I., II*. Martin: Matica Slovenská.
- Petrů, Eduard, 1996: *Vzdálené hlasy*. Studie o starší české literatuře. Olomuc: Votobia.
- Sobotková, Marie, 1996: *Autor, text, adresát v českých, polských a slovenských memoárech 17. století*. Olomuc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Sobotková, Marie, 2002: *Studie z české a polské literatury*. Olomuc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Sokolski, Jacek, 1999: *Literatura staropolska*. Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie.
- Storchová, Lucie, 2011: *Pauperate styloque connecti. Utváření humanistické učenecké komunity v českých zemích*. Praga: Scriptorium.
- Šmatlák, Stanislav, 1988: *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava: Tatran.
- Voit, Petr, 2014: Česká knižní kultura doby Václava Hájka z Libočan. Na okraj jednoho badatelského vakua. *Česká literatura* 62/2. 163–183.
- Vykypělová, Tat'ána, 2013: *Wege zum Neutschechischen. Studien zur Geschichte der tschechischen Schriftsprache*. Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Witkowski, Leon, 1979: Polnisch-böhmische Beziehungen auf dem Gebiet der Hymnologie im 16. bis 18. Jahrhundert. *Hudební věda* 16/ 2. 155–164.
- Wolkan, Rudolf, 1894: *Geschichte der deutschen Literatur im Böhmen bis zum Ausgang des XVI. Jahrhunderts*. Praga: A. Haase.